

QR-kod
maqolaning DOI
sahifasini
ochadi

Orazbaeva Nazenayim Dauletbay qızı.
Sh. Seytovtin «Xalqabad» romanida
metaforalardn pragmatikalq xizmeti //
«O'zbekiston olimi ayollarining
mamlakat taraqqiyotiga qo'shayotgan
hissasi» mavzusidagi xalqaro ilmiy-
amaliy konferensiya materiallari
(Nukus, 2026-yil 9–10-oktyabr). –
Nukus, 2026. – B. 1037–1041. – DOI:
<https://doi.org/10.66073/ReFocus-Conf/0910212>

«O'zbekiston olimi ayollarining
mamlakat taraqqiyotiga
qo'shayotgan hissasi»

XALQARO ILMIY-AMALIY
KONFERENSIYA
NUKUS, 9–10-OKTYABR 2026

SH. SEYTOVTIN «XALQABAD» ROMANINDAGI METAFORALARDIN PRAGMATIKALIQ XIZMETI

Orazbaeva Nazenayim Dauletbay qızı

Berdaq atindaqi Qaraqalpaq mamleketlik universiteti tayanish doktoranti
nazen1720@gmail.com, ORCID: 0009-0000-7956-3241

Annotaciya: Bul maqalada Sh. Seytovtin «Xalqabad» romanida qollanilgan metaforalardn pragmatikalq o'zgesheliklari analizlenadi. Metafora k'rkem tekste tek obrazlilik ham estetikaliq xizmet atqaratugin stilistikaliq birlik emes, al avtorliq bahalawdi, emociyalq qatnasti, obrazlardi xarakterlewdi, jasirin manini jetkeriwdi ham oqiwshiga pragmatikalq tasir k'rsetiwdi tamiyinleytugin birlik sipatinda qaraladi. Izertlewde kontekstual, semantikalq-pragmatikalq, funkcionallq-stilistikaliq ham komponentlik analiz usullari qollanildi. Metaforalardn roman personajlarin xarakterlew, emociyalq-bahalaw manisin bildiriw, jasirin pikir jetkeriw, milliy dunyaqarasti sawlelendiriw ham oqiwshinin interpretaciyasin basqariw siyaqli xizmetleri aniqlandi. Izertlew natijeleri jaziwshinin metaforaliq birliklerdi teksttin kommunikativ maqseti menen baylanista qollanganin k'rsetedi. Sonin menen birge, metaforaliq obrazlar «Xalqabad» romaninin leksopragmatikalq qurilisida ayriqsha orin iyeleytugini dalillendi.

Gilt so'zler: metafora, pragmatika, leksopragmatika, k'rkem diskurs, metaforaliq birlik, pragmatikalq manis.

Kirisiw

K'rkem shigarma tilin izertlewde metafora ayriqsha ahmiyetke iye. Sebebi metafora arqali jaziwshi belgili bir zat yamasa qubilisti tuwri atap qoymastan, o'gan basqa bir predmettin belgisin awistiriw arqali jana obrazli manis payda etedi. Bunda metaforanin semantikalq qurilisi menen bir qatarda onin kommunikativ maqseti de ahmiyetli boladi. Hazirgi lingvistikada metaforanin izertlew tek stilistika she'berinde emes, kognitivlik ham pragmatikalq bagdarlarda da alip barilmaqta[1, 2]. Metaforanin k'rkem teksttegi xizmeti ekspressivlik, kommunikativlik ham interaktivlik faktorlar menen baylanistiriladi[3]. Sonin menen birge pragmatikalq izertlew metaforanin adresatqa tasirin, bahalawshiliq ham ekspressivlik imkaniyatlarin ashup beredi. Sh. Seytovtin «Xalqabad» romanin qaraqalpaq prozasinda ozine tan til ham stil o'zgesheliklari menen ajralip turadi. Roman leksikasinin semantika-stilistikaliq o'zgesheliklari boyinsha izertlewlerde sinonimiya, metonimiya, sinekdoxa ham so'zlerdin awisपालi manide qollanilwi siyaqli qubilislarqa itibar berilgen. Biraq metaforalardn pragmatikalq maqseti, asirese olardin personaj xarakterin ashiv, bahalaw ham jasirin manini jetkeriwdegis xizmeti arnawli izertlewdi talap etedi. Usi maqalada «Xalqabad» romanidaqi metaforalardn pragmatikalq potencialin aniqlaw maqset etiledi.

Metafora – bir predmet, qubilis yamasa hareketke ekinshi bir predmettin belgisin awistiriw arqali obrazli manis payda etiw usuli[4:78]. Biraq k'rkem diskursta metaforanin manis tek eki zat

arasidagi uqsashlarni bildirish menen shekllenbeydi. Pragmatikalik jaqtan metafora – avtor menen adresat arasidagi kommunikativlik qatnashi taminiyleytugin birlik. Metaforani tusiniwde kontekstni ahmiyeti ulken: bir metaforalik soz har turli kontekstte har qiyli pragmatikalik manis payda etiwu mumkin.

Korkem metaforani tiykargi pragmatikalik xizmetlerin tomendegishe toparlawga boladi:

1. nominativlik xizmet – qubilisti obrazli turde ataw;
2. ekspressivlik xizmet – emociyalik korinisti kusheti;
3. bahalawshilik xizmet – adam, hadiyse yamasa hareketke unamli yaki unamsiz baha beriw;
4. xarakterlew xizmeti – personajdin ishki ham sirtqi qasiyetlerin ashaw;
5. kommunikativlik xizmet – avtorliq pikirdi adresatqa tasirli jetkeriw;
6. jasirin manilik xizmet – tuwri aytiw qiyin bolgan pikir yamasa bahalawdi jasirin turde bildirish;
7. milliy-madeniy xizmet – xaliqni dunyani qabillaw usulin sawlelendiriw.

Demek, metaforani pragmatikalik manisi onin sozlik manisinen emes, kontekst + adresant + adresat + kommunikativlik maqset qatnasinan kelip shigadi.

Izertlew metodologiyasi

Izertlew materiali sipatinda Sh. Seytovni «Xalqabad» romanini 1 ham 3–4-tomlari paydalanildi. Izertlewde tomendegi metodlar qollanildi:

- kontekstual analiz – metaforani tekst ishindegi manisin aniqlaw;
- semantikalik analiz – metaforani tuwri ham awispali manis qatnasin ashaw;
- pragmatikalik analiz – metaforani kommunikativlik maqsetin belgilew;
- funktsional-stilistik analiz – metaforani korkem teksttegi xizmetin aniqlaw;
- komponentlik analiz – metafora quramindagi semantikalik komponentlerdi ajiratiw.

Natijjeler. «Xalqabad» romanindagi metaforalarni pragmatikalik turleri

Personajdi xarakterlewshi metaforalar

«Xalqabad» romaninda metafora personajlarni xarakterin tikkeley sipatlamastan, olardi belgili bir predmet, qubilis yamasa hareket penen obrazli turde baylanistiriw arqali ashawga mumkinshilik beredi. Misali, adamni qatalligin tas, kushin taw, ishki keshirmelerin ot, umitin jariq, qaygisin qara bult siyaqli obrazlar arqali bildirish metaforalik xarakterlewdi payda etedi. Misali: -Jalgiz qaladin goy ajaqaw, jalgizinnan ayriladin goy, agajan-aw, kettim goy armanli... -dep aq quw sinsir edi (247-bet). Endi Tolibay Izbaxanni jetegindegi tuyesi (9-bet). Bul misallardagi aq quw metaforasi arqali uzatilip atirgan qizdin halati, tuye metaforasi arqali Tolibaydin jalpildaqliq xakteri ashup berilgen. Bunday metaforalarni pragmatikalik ozgesheligi sonda: avtor personajdin qasiyetin tuwri bayanlap qoymastan, oqiwshini obrazdi ozi interpretaciyalawga jetekleydi. Demek, metafora bul jerde oqiwshinni interpretaciyaliq aktivligin kushetiushshi pragmatikalik qural bolip xizmet etedi.

Emociyalıq-bahalıq mánis bildiriwshi metaforalar

Metaforanıń eń áhmiyetli pragmatikalıq xızmetleriniń biri – bahalaw. Jazıwshı belgili bir adamǵa yamasa hádiysege óz qatnasın metafora arqalı bildire aladı. Mısalı, jaǵımsız hádiyseni awırılıq, qarangılıq, suwıq, ot yamasa tún obrazları menen baylanıstırıw unamsız bahalawdı payda etedi. Kerisinshe, jaqsılıq, úmit, mehribanlıq, adamgershilik sıyaqlı túsiniqlerdi jariq, jıllılıq, nur sıyaqlı obrazlar menen baylanıstırıw unamlı bahalawdı kúsheytedi. Mısalı: *Túngi jolawshı* ózine tanıs Sıdıq mollanıń úyiniń tusınan alaǵadasız ótti. (3-bet). Siz *háziyrlige* aynalǵalı beri biz *hadallıq perishtesine* aylandıq (236-bet). Bul qatarlardáǵı túngi jolawshı hám háziyrlige metaforaları arqalı qaharmannıń unamsız ekenligi, hadallıq perishti metaforası arqalı unamlı qaharmandı túsiniwge boladı. Bunday metaforalarda denotativ mánisten basqa konnotativ-pragmatikalıq qatlam payda boladı.

Jasırın mánisti bildiriwshi metaforalar

Kórkem diskursta ayırım pikirlerdi tuwrı aytıw kommunikativlik jaqtan qolaysız bolıwı múmkin. Bunday jaǵdaylarda metafora indirekt kommunikaciya quralına aylanadı[3]. Bunday metaforalar arqalı avtor: sın pikirini jumsartıwı, personajdı ashıq ayıplamastan bahalawı, jámiyetlik máselelerdi jasırın túrde kórsetiwı, emociyalıq qatnastı jasırın bildiriwı, oqıwshını belgili bir juwmaqqá ózi keliwine jetklewı múmkin. Mısalı: -Sonda ne awlap júr?! -*Tishqa-an!* Qudaydıń mınaw ǵıjlaǵan qıp-qızıl dozaǵında-shañqay tústegi mınaw tandırday laplaǵan qızıl qıya qumda *qasqır* qaldı ma, *túlki* qaldı ma! (8-bet). Bul qatarlar arqalı repressiya qurbanlarınıń awır táǵdiri súwretlenedi, zamandı qasqırǵa teńegen shayırlardıń dástúrin dawam etken jazıwshı, ózi jasaǵan zamandı qasqır metaforası arqalı súwretlep, dáwir shinlıǵın ashıp beriwge háreket etedi. Biri menen biri alakózlenip otırǵan urıwları mına jaqtan basbashı kelip úylerine ot berip edi, ba-ay, “*iyttiń awız ala bolsa da, qasqırda kórgende birikti-aw túwe!*” (160-bet). Jazıwshı bul mısalda iyt obrazı arqalı – ala awızlı adamlardı, qasqır metaforası arqalı olarǵa qarama-qarsı dushpanlardı, jasap turǵan dáwirdiń qatallıǵın, qıynshılıǵın jasırın mánide súwretlegen. Bunday metaforalar eki qatlamlı mánis payda etedi: birinshi – sırtqı obrazlı mánis, ekinshi – kontekst arqalı ashılatuǵın pragmatikalıq mánis. Metaforanıń jasırın qatlamı kommunikativlik maqset penen tikkeley baylanıslı bolıp keledi.

Milliy-mádeniy mazmunlı metaforalar

«Xalqabad» romanındaǵı metaforalardı milliy dúnyaqaras penen baylanısta úyreniw ayrıqsha áhmiyetke iye. Qaraqalpaq xalqınıń turmısı, dástúrleri, úrp-ádetleri, tabiyat penen qatnası, tuwısqanlıq qatnasları metaforalıq obrazlardıń mazmunına tásir etedi. Yaǵnıy, *jol*, *shańaraq*, *ot*, *nan*, *suw*, *jer*, *el*, *júrek* sıyaqlı birlikler tek predmetlik mánini emes, al milliy-mádeniy hám pragmatikalıq mazmunlardı da bildiriwı múmkin. Mısalı: Hárkimniń kewil sarayı bir-birine uqsamaytuǵın óz aldına bir *sandıq*, sandıq bolǵanda da gási góne-kóksiden ele batamam tazara qoymaǵan, gási zamannıń eń hasıl dúri jıynalǵan sandıqqa megzer edidaǵı... (14-bet). Sandıq – qaraqalpaq xalqınıń milliy mentalitetin kórsetetuǵın, hámme úyden tabılatuǵın úy buyımı. Oǵan adamlar kóbinese qádirlı zatların, hasıl buyımların saqlaydı. Bul jaǵdayda metafora lingvokulturologiyalıq hám pragmatikalıq birliktiń shegarasında turadı.

Metaforalarning pragmatikaliq potentsiali

«Xalqabad» romanida metaforalarning pragmatikaliq potentsialin tomondagi model orqali korrsetiwge boladi. Metafora → obraz → kontekst → bahalaw/emociya → adresatqa tasir → pragmatikaliq manis. Misali, «oti janıw» metaforasidagi «ot» komponenti tuwrı manide janıw procesin bildirse, kontekstke qaray ol: ashıw, ızalanıw, qumar, azap, ishki guyzelis, kushli sezim manilerin bildiriwi mumkin. Sol sıyaqlı «jol» komponenti tek kenisliktegi hareketti emes, al turmis joli, tagdir, maqset, omir basqishi sıyaqlı abstrakt tusiniklerdi de bildiriwi mumkin. Demek, metaforaliq birliktiñ pragmatikaliq manisi kontekstte aktivlesedi.

Metaforanın pragmatikaliq xızmetiniñ jáne bir tarepi – oqıwshıǵa korrsetetuǵın tasiri. Tuwrı bayanlawda: Personaj qatal adam edi -degen pikir tikkeley jetkeriledi. Al metaforaliq bayanlawda personajdıñ qattılıǵı basqa obraz orqalı berilse, oqıwshı sol obrazdı interpretaciya etiwge majbur boladi. Sol sebepli metafora oqıwshınıñ kognitivlik hám emociyalıq aktivligin kúsheytedi. Ádebiy metaforanın kommunikativlik maqseti de usı jerde kórinedi: metafora oqıwshıǵa tek maǵlıwmat bermeydi, al onı belgili bir obrazdı kóz aldına keltiriwge, bahalawǵa hám emociyalıq jaqtan qabıllawǵa jetekleydi.

Juwmaq hám usınıslar

Alınǵan nátiyjeler metaforanın «Xalqabad» romanı tilindegi xızmeti ken ekenin korrsetedi. Ol bir waqıtta birneshe funkciyanı atqara aladı: obraz jaratadı, personajdı xarakterleydi, emociyanı kúsheytedi, bahalawdı bildiredi hám jasırın pikirdi jetkeredi.

Bul nátiyjeler metaforanın kórkem teksttegi pragmatikaliq funksiyası tek «ekspressivlik» penen sheklenbeytuǵının korrsetedi. Metafora adresanttıñ kommunikativlik maqsetin adresatqa jetkeriwdiñ kompleksli mexanizmi bolıp xızmet etedi. Ayırıqsha atap ótiw kerek, metaforanın manisin sózlikten ǵana anıqlaw mumkin emes. Onıñ pragmatikaliq manisin ashıw ushın teksttiñ aldınǵı hám keyingi bólimleri, personajlar arasındagı qatnas, sóylew jaǵdayı hám avtorlıq poziciya esapqa alınǵanı maqul.

Sh. Seytovtıñ «Xalqabad» romanındaǵı metaforalar kórkem obraz jaratıw menen birge, tereñ pragmatikaliq xızmet atqaradı. Sol sebepli «Xalqabad» romanındaǵı metaforalardı leksikologiyalıq yamasa stilistikaliq birlik sıpatında ǵana emes, leksopragmatikaliq birlik sıpatında izertlew nátiyjeli dep esaplaymız. Bul baǵdardaǵı izertlew Sh. Seytovtıñ jeke avtorlıq stilin, metaforaliq dúnyanı hám qaraqalpaq kórkem diskursınıñ pragmatikaliq ózgesheliklerin ashıwǵa mumkinshilik beredi. Keleshekte «Xalqabad» romanındaǵı metaforalardı tek dástúriy lingvostilistikaliq emes, al zamanagóy kognitivlik lingvistika hám lingvokulturologiya baǵdarları sheńberinde, yaǵnıy dúnyanıñ metaforaliq kórinisi koncepciyası tiykarında izertlew usınıs etiledi. Sonıñ menen birge, jazıwshınıñ jeke avtorlıq metaforaların anıqlaw hám olardıñ qaraqalpaq ádebiy tiliniñ sózlik quramın bayıtıwdagı ornı arawlı izertlewdi talap etedi.

Paydalanilgan ádebiyatlar

1. Agbo, Isaiah I., Ugwuanyi, Kingsley O. "I Belong to Everybody and I Belong to Nobody": Clusivity in Political Discourse. IUP Journal of English StudiesArticle2021
2. Bratož, Silva. Metaphors in political discourse from a cross-cultural perspective International Journal of Euro-Mediterranean StudiesArticle2015
3. Gibbs, R. W. (2023). Pragmatic complexity in metaphor interpretation. *Cognition*.
4. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилиниң стилистикасы. Нөкис, 1990.
5. Сейтов Ш. Халқабад. 1-2-китаплар. Нөкис, «Jeti iqlım», 2025.
6. Сейтов Ш. Халқабад. 3-4-китаплар. Нөкис, «Jeti iqlım», 2025.